

Usu tõestusviisidest

Käesolev essee on mõeldud vastusena William Cliffordi¹ väitele: „*Millal iganes, kus iganes ja kelle jaoks iganes on väär uskuda midagi ilma piisava tõendusmaterjalita.*”² Samuti proovin uurida usu põhjendatuse küsimust ning seda eelkõige religioosses tähenduses.

Enne kui hakata rääkima usust, tuleks seda mõistet pisut selgitada. Samuti tahaksin pakkuda välja oma tähenduse sõnadele „tõde” ning „teadmine”. Tõde oma tavatähenduses tähendab midagi, mis vastab tegelikkusele, tõene lause on see, mis kirjeldab asju nii, nagu need tegelikult on. Selline definitsioon võib esmapilgul tunduda pisut heidutav. On ju objektiivne tegelikkus midagi nii kauget ja kättesaamatut, et isegi paljud kõige suuremad mõtlejad ei ole julgenud sellega rinda pista. Kas see tähendab siis, et tõde jääbki meile kättesaamatuks ning objektiivselt tõeseid lauseid ei olegi olemas? Vastus on jah ja ei. Kui toome mängu „tegelikkuse” mõiste, „asjad iseeneses”, peame arvatavasti tõe tunnetamise unistusest loobuma, kui me pole just äärmiselt julged (või jultunud), mina igatahes viimaste hulka ei kuulu. Nimetagem sellist tõde *absoluutseks tõeks*. Et mitte tõde surnuks kuulutada, pakuksin välja ka alternatiivi: *suhtelise tõe*.

Suhteline tõde on tõde, mis vastab kokkulepitud eeldustele, ehk mille tõestusviis on eeldatult õige. Omavahel moodustavad eeldused kinnise süsteemi, mille järelduseks on tõde. Kõige klassikalisem näide sellisest süsteemist on matemaatika. Näiteks tehte $1+1=2$ puhul eeldame, et ühed on eraldiseisvad elemendid (arvud) ning et neid saab liita. Samuti võib eelduseks lugeda arvude tähistusi ehk numbreid. Kuna matemaatika on üles ehitatud kindlatele aksioomidele ehk eeldustele, on võimalik kontrollida ka väga keerukate väidete tõesust ning seda täiesti objektiivselt. Kuid matemaatiliselt on võimalik luua ka konstruktsioone, mis on küll paberil tõesed, aga mida meie tajutavas maailmas ei leidu või mida vähemalt pole veel avastatud (näiteks kõrgemad dimensioonid). Seega ei tundu ka matemaatika esialgu parim kandidaat absoluutsele tõele, kuid on ideaalne näide suhtelisest. Kahjuks on matemaatika ka üks vähestest süsteemidest, kus eeldused on nii täpselt määratletud. Enamike praktiliste süsteemide puhul on mõistlikum rääkida *tõestusviisist* kui eeldusest. Näiteks, kui näen kassi ja minu juures olivad samuti, võime kassi olemasolu tunnistada tõeseks juhul, kui eeldame, et meie nägemisvõime meid ei peta. Nägemine oleks sellisel juhul meie jaoks kassi olemasolu tõestusviis. Aga kuidas hoiduda relativismist? Mis muudab ühe tõestusviisi paremaks kui teise? Kahjuks pole siin muud mõõdupuud peale kogemuse, ning seegi hindab pigem tõestusviisi kasulikkust kui lähedust absoluutsele tõele. Seega ei saa keegi teine kinnitada ega ümber lükata inimese subjektiivsel kogemusel põhinevat tõde, aga loomulikult ei saa seda arvesse võtta ühiskondlike reeglite kehtestamisel, kui tõestusviis peaks rahuldama valdavat osa elanikkonnast.

Aga mis puutub teadmisesse ja usku, siis nimetaksin (kindlaks) teadmiseks seda, kui suudame mõistusega hoomata kõiki süsteemi eeldusi ning järeldada nendest tõde. Kuid vaevalt olime esimese näite puhul ($1+1=2$) varasemalt kaalunud selle eeldusi, rääkimata palju keerulisematest faktidest, mida enese arust arvasime „teadvat”. Ning isegi, kui oleme mingi väite puhul kaalunud selle eeldusi ning leidnud enese arvates tõsikindla järelduse, jääb alati võimalus, et me eksime. Sellisel juhul ei tahaks ma seda nimetada teadmiseks vaid usuks. Jah, isegi kui suutsime tõe endale kättesaadavaks teha, peame selle teadmise (täpsemalt, teadmise selle teadmise kohta) enesele ülejõukäivaks

¹William Clifford (1845-1879), inglise matemaatik ja filosoof

²William Clifford, Uskumise eetika, tsit. Toomas Lott, Uskumise eetika ja polarisatsioon, Müürileht, 20.09.2019. <https://www.muurileht.ee/uskumise-eeetika-ja-polarisatsioon/>

tunnistama. Loomulikult jääb meile praktikas kasutusele sõna „tean“, aga mõttes võime selle asendada sõnaga „usun“.

Aga nüüd usust lähemalt. Kuna Cliffordi peamine sihtmärk oli religioosne usk, siis tahaksingi arutleda eelkõige selle üle. Religioosset usku eristab muust usust üks oluline tunnus, nimelt ei saa tema tõestusviis olla kunagi üldtunnustatud, vaid eelkõige sisemine. Kui mõnele religioossele dogmale leiduks üldtunnustatud tõestusviis, puuduks ju põhjus seda „uskuda“, usk ise on aga üks peamisi vooruseid pea kõigis religioonides. Seda eristust tuleks meeles pidada, kui minna religioosse usu kallale, sest siin tuleb välja põhimõtteline mõtteviisi erinevus usu pooldajate ja vastaste vahel, kuna viimased nõuavad alati „objektiivseid“ tõendeid. Kuid kas religioosne usk võiks alluda Cliffordi printsiibile (kas tõendusmaterjal on uskumiseks piisav)? Mõiste „tõendusmaterjal“ jätab palju tõlgendamisruumi, aga võtame näiteks ühe valdkonna, mille tõendusmaterjal peaks kindlasti nimetatud printsiibile alluma: teadus. Muidugi ei aita teadus meid kõigis igapäevastes situatsioonides—sellisel puhul võime usaldada näiteks oma kogemust. Taoline mõtteviis väärrib kindlasti kaalumist, kuid teame, et nii teadus kui ka isiklik kogemus võivad olla ekslikud. Teadus on küll väga efektiivne kirjeldamiseks füüsilist maailma, aga me ei tea, kus on selle piirid. Veelgi piiratam on meie isiklik kogemus, olles suutmatu tõendama isegi teaduslikke fakte, mida võtame iseenesestmõistetavana. Nagu eelpool mainisin, sõltub tõde meie jaoks eelkõige tõestusviisist ja teaduse puhul on selleks *vaatlus*. Religioon tegeleb eelkõige sellega, mis on nähtamatu ja tajumatu—kas siis oleks õige rakendada siin ainsa tõestusviisina vaatlust? Seda enam, et teaduslikud faktid peavad olema üldtunnustatud, religioossed aga seda olla ei saa.

Aga mis võiksid olla siis religiooni tõestusviisideks? Teen siin mõned pakkumised, esiteks: autoriteedid. Miks peaks autoriteetide sõna olema millegi jaoks piisav tõendusmaterjal? Esmapilgul tundub kerge väita, et see nii ei ole, aga ometi põhineb valdav osa kõigist meie uskumustest just sellel tõestusviisil. On ju igati loomulik uskuda seda, mida meile koolis õpetati, mida me televiisorist näeme ja raamatutest loeme (eeldusel, et elame vabas ühiskonnas). Enamiku teadmiste puhul oleme isegi unustanud nende allika, aga see, et mingi väite tõesus on „üldiselt teada“ ei muuda fakti, et selle tõestusviisiks meie jaoks on usaldus teiste inimeste vastu (juhul kui me pole selle tõesust mingil muul moel kontrollinud), olgu selleks usaldusisikuks siis kasvõi ühiskond tervikuna. Pole vist vaja mainidagi, et selline tõestusviis on inimelu lühiduse ja kogemuse piiratuse tõttu ainuvõimalik viis adekvaatselt maailma kohta infot koguda. Sama kehtib ka teaduse puhul, ei hakka ju ükski teadlane iga valemite uuesti arvutama või eksperimenti üle kontrollima, et selles ise veenduda. Omaette küsimus on juba, milliseid autoriteete tasub usaldada ja milliseid mitte, kuid ka siin puudub meil kahjuks ühtne mõõdupuu ja lõppude lõpuks tuleb see valik igaühel ise langetada. Olgu siis nimetatud ka mõned religioosse usu autoriteedid: pühakirjad, (väidetavad) imeteod, pühameeste sõnad jne. Loomulikult on nendesse uskumine täielikult igaühe vaba valik, kuid ma ei näe piisavat argumenti, et keegi saaks väita nagu oleks see täiesti põhjendamatu.

Teine tõestusviis on sisemine, annaksin sellele nimeks intuitsioon. Nagu subjektiivsete kogemustega ikka, on nende üle vaidlemine äärmiselt keeruline. Nii võib tuua tuhat põhjendust inimese sisemisele usule, olgu selleks siis hirm, lootus, suutmatuse leppida elu lõplikkusega või kasvõi mingil põhjusel tekkinud looduslik soodumus, kuid samas ei saa keegi tõestada, et inimese kalduvus uskuda mingit kõrgemat jõudu pole põhjendatud. Aga miks peaks intuitsioon olema millegi jaoks piisav tõendusmaterjal? Selleks tuleb minna inimese otsustusvõime juurte juurde. Nagu väidab Clifford täiesti õigustatult: „Kes usub tõega seda, mis ärgitab teda teole, on vaadanud tegu seda himustades; ta on selle oma südames juba toime pannud.“³ Soovmõtlemise patust ei ole me keegi vaba, aga

³William Clifford, *Uskumise Eetika*, tsit. Simon Blackburn, *Tõde: teejuht neile, kes segaduses; tõlkinud Märt Väljataga*. – Tallinn: EKSA, 2015, lk 28

tasuks küsida, kas täiesti ratsionaalne otsustus on inimese jaoks üldse võimalik? Tundub loomulik selle poole püüelda, kuid võibolla peaksime sisetunde mahasurumise asemel seda vahel hoopis arvesse võtma.

Kuigi iga tõsiseltvõetav filosoofiline süsteem proovib ennast argumentide ja järelduste abil üles ehitada, peituvad selle alged alati intuitsioonis. Ei ole ju argumentatsiooni võimalik alustada eikusagilt, alati tuleb kõigepealt jõuda mingi *sisemise* järelduseni, mis tundub meile õige ning alles sealt saame hakata üles ehitama kogu kompleksi, mille käigus võime jõuda lõpuks ka mitteintuitiivsete järeldusteni. Näiteks kui küsisin seda esseed kirjutades endalt: mis on tõde?, alustasin ma sellest, mismoodi tõde mulle *tundus* ning alles siis, kui leitud definitsioon tundus mulle rahuldav, sain hakata sellega töötama.

Niisiis, kas võiks religioosse usu tõendusmaterjal olla piisav, et alluda Cliffordi printsiibile? Las see jääda igaühe enda otsustada, aga minu arvates oleks vale keelata kellelegi uskumast midagi, millele ta tunneb sisemist põhjendust, sest et tõestusviisi kvaliteedi määrab kogemus, aga religioosne kogemus saabki olla vaid subjektiivne. Samal põhjusel ei saa seda argumenti rakendada praktilist liiki uskumuste kohta, sest nende kvaliteeti on võimalik kogemuslikult kontrollida. Tahaksin veel mainida, et religioosne usk ei õigusta minu arvates pea liiva alla peitmist ning tõeotsingute lõpetamist, ehk siis arvan, et vastaspoole seisukohtadega tutvumine ei tule kellelegi kahjuks ning võib isegi inimese usku talle endale mõistetavamaks teha.

Kokkuvõttes väidan, et praktilises käsitluses tähendab tõde midagi, mis vastab kokkulepitud eeldustele ja mille vastavust nendele on võimalik kontrollida. Enamikel juhtudel räägime eelduste asemel tõestusviisidest ning ühe tõestusviisi paremust teise suhtes näitab meile ainult kogemus. Samuti väidan, et tõsikindel teadmine on võimatu ning oma põhitasandil on iga teadmine võrdne usuga. Religioosse usu tõestusviisid on oma olemuselt subjektiivsed ning sellepärast ei saa tema tõendusmaterjal olla üldiselt tunnustatud, kuid see ei tähenda, et see ei võiks olla piisav, et olla eetilisel põhjendatud.

Kasutatud kirjandus:

Simon Blackburn, Tõde: teejuht neile, kes segaduses; tõlkinud Märt Väljataga. – Tallinn: EKSA, 2015. ptk I, lk 25-48.

William James, Uskumistahe. – rmt W. James, Pragmatism ja elu ideaalid. Tallinn: Vagabund, 2005, lk 263-296.

Toomas Lott, Uskumise eetika ja polarisatsioon, Mürileht, 20.09.2019.

<https://www.muurileht.ee/uskumise-eetika-ja-polarisatsioon/>

